

До разової спеціалізованої вченої ради
по захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії
у Державному вищому навчальному закладі
"Ужгородський національний університет"
88000, Україна, Закарпатська обл., м. Ужгород, пл. Народна, 3

ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидата історичних наук О. О. Ляшенка
на дисертацію Альони Олегівни Панової
на тему "Соціально-політичні процеси на Закарпатті: регіональна специфіка,
сутнісні характеристики та перспективи трансформації у поствоєнний
період", подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 –
політологія, в галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки**

29.12.2025 р.

Актуальність теми дослідження

Суспільна зацікавленість і науковий інтерес до проблем регіоналізації є складовими об'єктивних глобальних процесів, притаманних для постсоціалістичних і пострадянських держав, що значний час існували в межах централізованого тоталітарного режиму. Його крах та одночасне утворення дійсно незалежних держав, зокрема України, а також супутні кризові явища в політичній, економічній, соціальній та інших сферах життєдіяльності зумовили появу в них тенденцій децентралізації. Відповідно, у контексті сучасних суспільно-політичних трансформацій в Україні набув особливого значення й актуальності дискурс щодо врахування регіональних особливостей: цивілізаційних, історичних, етнічних, культурно-духовних, соціальних, економічних, політичних.

Разом з тим важливим чинником сучасного українського державотворення є формування модерної нації, базованої на інклюзивній українській національній ідентичності – національно-громадянській за сутністю й змістом. Становлення такої української нації можливе за умови органічного поєднання окремих етногрупових і регіональних ідентичностей із формуванням спільної для всіх ідентичності.

Також актуалізують вивчення регіональних соціально-політичних процесів (особливо в умовах російсько-української війни) такі фактори: реформа децентралізації та місцевого самоврядування; особливості функціонування регіональних політичних режимів, партійної структурованості й електоральної поведінки населення; специфіка розвитку громадянського суспільства; внутрішні та зовнішні загрози (сепаратизм, зовнішнє втручання). Актуалізується таке дослідження й питанням про поствоєнне майбутнє розвитку України.

Отже, у контексті загальної зацікавленості дослідженнями регіональної специфіки та центр-периферійних відносин Закарпаття як специфічний регіон України та соціально-політичні процеси на його теренах завжди були й залишаються актуальною проблемою українського суспільствознавства, особливо в світлі викликів останніх років щодо забезпечення динамічного й стабільного функціонування як області, так і Української держави загалом.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційне дослідження є складовою комплексної науково-дослідної теми кафедри політології і державного управління факультету суспільних наук – "Політичні інститути та процеси в країнах Центральної Європи в умовах європеїзації, глобальних трансформацій і регіональних безпекових викликів" та складовою комплексної науково-дослідної теми кафедри міжнародної політики факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ "Ужгородський національний університет" – "Закарпаття у світовій політиці: Х–XXI століття" (0121U111321).

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Ознайомлення з рукописом дисертації дає підстави для висновку про достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, які в ній наведено. Достовірність та обґрунтованість отриманих результатів дослідження забезпечена використанням сукупності методологічних підходів та методів дослідження, опрацюванням значної кількості наукових праць та джерел.

Об'єкт і предмет, мета й завдання дослідження сформульовані чітко. Методологічні підходи й дослідницькі методи, застосовані дисертанткою, забезпечили реалізацію поставленої мети та дозволили розкрити положення, які

були сформульовані в поставлених завданнях. Висновки є повними й належно аргументованими.

Повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях

Основні результати здійсненого А. О. Пановою дослідження, його концептуальні положення, висновки та практичні рекомендації оприлюднені у 9 публікаціях, з яких 4 – наукові статті у фахових виданнях України з політології, 3 – в опублікованих матеріалах конференцій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації, а також 2 публікації в інших наукових виданнях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Вимоги Міністерства освіти і науки України щодо кількості, обсягу та змісту наукових публікацій, необхідних для захисту кваліфікаційної наукової праці для здобуття наукового ступеня доктора філософії А. О. Пановою дотримано. Аналіз рукопису кваліфікаційної наукової праці та наукових публікацій здобувача вказує на відповідність публікацій основним положенням дисертації.

Дотримання вимог академічної доброчесності

Дисертація А. О. Панової "Соціально-політичні процеси на Закарпатті: регіональна специфіка, сутнісні характеристики та перспективи трансформації у поствоєнний період" є самостійним та завершеним науковим дослідженням, в якому викладено власні теоретико-методологічні та науково-практичні розробки й авторські підходи. Використовуючи ідеї, розробки, твердження, окремі відомості та результати досліджень інших науковців, А. О. Панова у своїй кваліфікаційній науковій праці посиляється на відповідні джерела інформації. У дисертаційному дослідженні не виявлено ознак академічного плагіату, фальсифікацій чи інших порушень академічної доброчесності, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконання автором дослідження, результати якого викладені у кваліфікаційній науковій праці.

Оцінка оформлення дисертації та викладу основних положень

Текст дисертації викладений і оформлений у відповідності до вимог Наказу МОН України №40 від 12.01.2017 р. "Про затвердження Вимог до оформлення дисертації (зі змінами від 12.07.2019 р.) та за змістом відповідає п.6 "Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової

установи про присудження ступеня доктора філософії" від 12.01.2022 р. № 44. Робота написана науковою й доступною для розуміння її суті мовою, відзначається логічністю викладу, доказовістю наукових положень, висновків та рекомендацій.

Структура дисертації включає перелік умовних скорочень, вступу, три розділи (одинадцять параграфів), висновки, список використаних джерел та 10 додатків у форматі таблиць. Загальний обсяг дисертації становить 302 сторінки, з них основна частина – 221 сторінка. Список використаних джерел налічує 344 позиції.

Перший розділ дисертації – "Категоріальний апарат та теоретико-методологічні засади дослідження" – розкриває методологію вивчення регіональних соціально-політичних процесів, зокрема категоріальний апарат і дослідницькі напрями та методи аналізу; пропонує авторське бачення періодизації розвитку цих процесів у контексті Закарпаття; дає визначення регіонального політичного режиму як середовища трансформації регіональних соціально-політичних процесів; аналізує джерельну базу роботи.

Другий розділ дисертації – "Характеристика основних періодів розвитку соціально-політичних процесів на Закарпатті" – розкриває історичні, соціально-демографічні та етнополітичні особливості Закарпаття у контексті української регіоналістики; висвітлює особливості суспільно-політичного розвитку області у період інституалізації української державності; характеризує основні тенденції суспільно-політичного розвитку Закарпатської області у період між проголошенням незалежності України (1991 рік) та ухваленням Конституції України (1996 рік); висвітлює взаємозв'язок між динамікою зміни політичних режимів та регіональними тенденціями суспільно-політичного розвитку області у період до початку російсько-української війни (2014 рік); аналізує соціально-політичні трансформації на Закарпатті від Євромайдану і Революції Гідності до сьогодення.

Третій розділ – "Громадсько-політичний, етнічний та електоральний виміри соціально-політичних процесів на Закарпатті" – зосереджується на особливостях партійного будівництва та розвитку партійної структури області; аналізує

особливості етнополітичних процесів; розкриває специфіку структурування та впливу громадянського суспільства на соціально-політичний розвиток області.

Отже, зміст дисертації відповідає меті та завданням дослідження, а наявність вагомих наукових результатів дає підстави для висновку, що вона є завершеною науково-дослідною роботою.

Особливо варто відзначити такі сильні сторони й переваги роботи: реалізація дисертанткою підходу систематизації і структурованості, досліджувати тему та представляти результати дослідження з дотриманням принципів аналізу, синтезу й системності, а також періодизації суспільно-політичних процесів; глибоко досліджена й переконливо описана суспільно-політична специфіка регіону, зокрема його політична структуризація – передовсім у сегменті партійного будівництва та розвитку партійної структури краю. Великим "плюсом" роботи є зведення й представлення великої частини аргументної бази дослідження в табличному форматі.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій сформульованих в дисертації

Дисертаційна робота А. О. Панової є першим комплексним дослідженням соціально-політичних процесів на Закарпатті під час російсько-української війни. Наукова новизна дисертації А. О. Панової полягає у такому:

- розроблено авторську періодизацію суспільно-політичних процесів на Закарпатті, базована на взаємодії низки чинників та критеріїв;
- розкрито сутнісні характеристики та особливості трансформаційної динаміки регіонального політичного режиму на Закарпатті у різні періоди;
- охарактеризовано перебіг етнополітичних процесів у крестемпоральному вимірі, зокрема в аспектах еволюції феномену русинства та політизації угорської національної меншини;
- здійснено ґрунтовний аналіз та узагальнення тенденцій і специфіки розвитку партійних структур на Закарпатті від часу проголошення незалежності до сьогодення;
- досліджено тенденції й особливості розвитку громадянського суспільства на теренах Закарпаття, зокрема в умовах війни.

Крім того, дисертанткою запропоновано трактування концепта "регіонального політичного режиму" та поглиблено зміст категорії "соціально-політичний процес", як діалектичного поєднання "соціального" й "політичного".

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів

Теоретична і практична значущість отриманих результатів дисертаційного дослідження А. О. Панової зумовлена складністю, динамікою та актуальністю трансформаційних процесів у Закарпатській області, яка знаходиться на стику геополітичних, етнополітичних та безпекових викликів.

У науково-теоретичному контексті дисертація розвиває міждисциплінарні підходи політичної регіоналістики дослідження, поглиблює знання й розуміння сутності та регіональних особливостей суспільно-політичних процесів на території області. Окремо слід вказати на значущість результатів дослідження А. О. Панової як вагомій бази наукового розроблення означеної тематики надалі.

З практичного погляду результати дослідження можуть використовуватися в процесі розроблення й утілення ефективної регіональної політики держави; для формування інформаційної бази стратегічного планування розвитку регіону після припинення бойових дій, розвитку потенціалу громадянської дипломатії, удосконалення освітніх програм розвитку міжетнічного діалогу та протидії ворожим провокаціям у медійному просторі; сприяти посиленню ефективності тренінгів та інших форм підвищення кваліфікації держслужбовців, освітян, журналістів та представників громадських організацій, які опікуються питаннями ідентичності, інтеграції та регіональної стабільності; слугувати аналітичною базою для донорських та міжнародних організацій, які планують інвестування у соціальні, інфраструктурні та культурні ініціативи на Закарпатті.

Зауваження та дискусійні положення до дисертаційної роботи

Відзначаючи високий рівень концептуалізації об'єкта й предмета дисертаційного дослідження та позитивно оцінюючи результати і висновки виконаного А. О. Пановою наукового дослідження, вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження та побажання:

1. Дисертація має чітку й продуману структуру. Разом із тим слід звернути увагу на дискусійний характер формулювань низки підрозділів: а) у підрозділі 2.2. "Суспільно-політичний розвиток Закарпаття в умовах боротьби за

незалежність (1991–1996)" – період 1991–1996 рр. характеризується як час "боротьби за незалежність", яка формально завершилася у серпні–грудні 1991 року проголошенням незалежності Верховною Радою УРСР та її підтвердженням на Всеукраїнському референдумі; б) у підрозділі 2.4. *"Євромайдан та соціально-політичні трансформації на Закарпатті упродовж 2014–2025 років"* та в тексті загалом ключовою точкою відліку називається Євромайдан, хоча він був лише початковою фазою значно масштабнішої події – Революції Гідності в перебігові якої й відбулося "перезавантаження влади в усіх регіонах України".

2. Розроблена А. О. Пановою авторська періодизація соціально-політичних процесів на Закарпатті є безумовною перевагою дисертації. Разом із тим слід звернути увагу на хронологічні межі першого періоду, визначені 1991–2004 роками. Втім, відповідно до критеріїв авторської періодизації (пункт другий таблиці 1.3 на с. 52) доцільнішим видається поділ цього періоду на два – 1991–1996 (ухвалення Конституції) та 1997–2004. До того ж на с. 165 (Висновки до розділу 2) йдеться саме про "період з 1991 до 1996 року в суспільно-політичному житті Закарпаття". Аналогічне зауваження стосується хронологічних меж п'ятого періоду (2019–2025): згідно з п'ятим пунктом таблиці 1.3 на с. 52, видається доцільним його поділ на два періоди: 2019–2021 і 2022–... рр. Крім того, на с. 239 розвиток партійної структури краю розглядається крізь призму результатів місцевих та парламентських виборів у контексті трьох періодів еволюції партійної системи України: 1991–2004, 2004–2014 та 2014–2025. Проте 2004 рік (рік президентських виборів) у цій періодизації було б доцільно замінити на 2006 рік – рік проведення парламентських виборів.

3. Авторка здійснила ґрунтовний аналіз процесів, пов'язаних із обласним референдумом 1 грудня 1991 року. Втім, на наш погляд, твердження про те, що "центральна влада в Києві проігнорувала результати плебісциту, відкинувши ідею автономії області" (с. 53), є певною мірою дискусійним, адже у бюлетені для голосування йшлося не про "автономію", а про "спеціальну самоврядну територію", яка б "не входила в будь-які інші адміністративно-територіальні утворення". Водночас Закарпаття як область вже мало статус самоврядного адміністративно-територіального утворення, і цей статус у формі Закарпатської області було закріплено в Конституції.

4. Дослідниця здійснила безумовно глибокий аналіз історіографічного доробку досліджуваної проблематики. У цьому контексті варто відзначити авторську класифікацію джерел за тематичними блоками: комплексним, регіонально-політологічним, політико-географічним. Історіографічна база роботи та відповідний розділ є дуже солідними, особливо в їхній регіональній складовій ("регіонально-політологічний блок"). Разом із тим в академічних установах, зокрема в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, також виконувалося комплексне дослідження *"Закарпаття в етнополітичному вимірі"* (Київ, 2007), яке, на жаль, не згадується в "комплексному блоці" підрозділу 1.4. *"Джерельна база дослідження"*.

5. А. О. Панова докладно проаналізувала історичні особливості розвитку Закарпаття, які визначають його унікальність серед інших областей України. Втім, для наукових праць принципово важливими є точність і вивіреність формулювань, особливо коли йдеться про правовий статус або державну належність територій. Це набуває особливої ваги в умовах російської агресії з метою уникнення можливих спекуляцій на цьому ґрунті. У такому контексті привертають увагу формулювання: "Регіон входив до складу Великої Моравії, Угорського королівства, Австро-Угорської монархії, СРСР та сучасної України" (с. 93) та "Сутність державотворчих процесів на Закарпатті полягала в інтеграції в українську державність та формуванні місцевих органів влади" (с. 108). Перше з них може створювати хибне враження про наявність у Закарпаття статусу союзної республіки СРСР, тоді як фактично йшлося про область у складі УРСР. Відповідно, друге формулювання здатне породжувати уявлення, ніби до 1991 року Закарпаття не було пов'язане із українською державністю у форматі УРСР.

6. Для аргументації положень дисертації авторка використовує результати соціологічних досліджень, зокрема тих, що проводилися на теренах Закарпаття. Так, на с. 163 наведено дані Аналітичного звіту за підсумками опитування в Закарпатській області, проведеного Фондом "Демократичні ініціативи" ім. Ілька Кучеріва у 2020 р. Серед іншого дисертантка подає відомості про самоідентифікацію мешканців області: "Опитування у 2020-му фіксувало, що 38,4% мешканців області вважають себе в першу чергу громадянами України, 42% – представниками свого етносу (багато хто назвався русином), а 18 % –

жителями свого регіону". Тут варто звернути увагу на необхідність коректного й точного трактування результатів соціологічних опитувань: по-перше, доцільно уточнювати, до якої саме групи опитаних належать наведені 42% (41,5%) "представників свого етносу", оскільки в опитуванні йдеться про вибірку, репрезентативну для національних меншин; по-друге, уточнення "багато хто назвався русином" є некоректним, адже відповідні дані в аналітичному звіті відсутні.

7. Окремо слід звернути увагу на деякі термінологічні неточності, наявні у дисертаційному дослідженні. По-перше, у тексті часто як синоніми вживаються терміни "інститути" та "інституції", що методологічно є некоректним, бо калькує фальсифіковану ще за радянських часів термінологію теорії інституціоналізму. У західній науковій думці ці терміни визначають різні поняття: інституції – це формальні й неформальні організації, установи, норми й правила соціальної поведінки тощо, а інститути – виключно про наукові й освітні заклади. По-друге, у контексті російсько-української війни методологічно та принципово важливим є вживання терміну "повномасштабна", а не "широкомасштабна" у якості синоніма. По-третє, у тексті стосовно низки партій та рухів вживаються терміни "національно-демократичні" та "націонал-демократичні", що також методологічно некоректно, адже ці поняття не є тотожними: націонал-демократичні поєднують ідеологію політичного націоналізму з демократією, тоді як національно-демократичні означають демократію з виразним національним змістом та орієнтацією на національну державу й її суверенітет. По-четверте, на с. 59 у визначенні субнаціонального політичного режиму некоректним є віднесення до адміністративно-територіальних одиниць держави "муніципалітетів", оскільки вони належать до одиниць місцевого самоврядування й самоорганізації територіальних спільнот.

Разом із тим, вказані зауваження і дискусійні положення певною мірою відображають точку зору опонента та істотно не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження та мають рекомендаційний характер:

Відповідність дисертації встановленим вимогам МОН України

Дисертаційна робота Панової Альони Олегівни на тему "Соціально-політичні процеси на Закарпатті: регіональна специфіка, сутнісні характеристики та

перспективи трансформації у поствоєнний період", представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 052 – Політологія (05 – Соціальні та поведінкові науки), є самостійним завершеним дослідженням, яке відзначається науковою новизною, теоретичним і практичним значенням, повністю відповідає вимогам, які визначені наказом Міністерства освіти і науки України "Про затвердження вимог до оформлення дисертацій" від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами) і "Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії", затвердженого КМУ від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами).

Загальний висновок

Усе вище означене дає підстави для присудження Пановій Альоні Олегівні наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 052 – Політологія (05 – Соціальні та поведінкові науки).

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу етнополітології
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

Олексій ЛЯШЕНКО

Підпис наукового співробітника О. О. Ляшенка підтверджую: